

Taoksia käännösviestinnän ajatuspajalta
Katsaus Atso Vuoriston (1929–2009) kompleksiseen
käännösteoreettiseen ajatteluun

Tiina Holopainen
Turun yliopisto

<https://doi.org/10.61200/mikael.146072>

Abstract

This paper discusses the innovative theoretical thinking of Atso Vuoristo (1929–2009), a prominent figure in the history and development of translator training in Turku and Finland, and an influential pedagogue within the community of translation teachers and students in Turku from 1966 to 1993. Vuoristo did not publish his theorizations; thus, the aim of the article is to present one of his basic concepts, translational communication (käännösviestintä), and his analytical tool, layers of functionality (toimivuuden tasot). Both reflect a holistic, dynamic and non-binary, that is, complex communicative approach to translation as a human activity, connected with other human activities. Vuoristo's conceptual tools were not only ahead of his time but they also seem still relevant today: while he may be classified as a functionalist theorist, he offers a multifaceted theoretical framework beyond the functionalist school for the exploration of the phenomenon of translation, connecting with, for example, sociological and complexity approaches to translation. The material used in this study consists of his unfinished book manuscript he was working on between 1993 and 2001 and his course material from 1982–1984.

Keywords: translational communication, functionality, complexity

Avainsanat: käännösviestintä, toimivuus, kompleksisuus

“Kääntäminen, niin kuin muukin ihmisen toiminta,
on parhaimmillaan järkevää.” Atso Vuoristo

1 Johdanto

Käsittelen tässä artikkelissa entisen käännösviestinnän ja saksa-suomi-kääntämisen opettajani, Atso Vuoriston (1929–2009), toiminnallis-viestinnällistä käännösteoreettista ajattelua. Kuvaan myös sitä opettajien ja opiskelijoiden yhteisöä, jossa hän toimi etenkin 1980-luvun alkupuoliskolla, jolloin tulin itse opiskelemaan Turun yliopiston kääntäjänkoulutuslaitokselle.

Vuoristo oli Suomen ja etenkin Turun kääntäjänkoulutuksen kehittämistyössä ja myös käännösviestinnän teorian ja käytännön opetuksessa alusta asti keskeinen vaikuttaja.

Laura Ivaska, Outi Paloposki & Leena Salmi (toim.) 2024

Mikael

Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen aikakauslehti 17:3, s. 347–362

Finsk tidskrift för översättnings- och tolkningsforskning 17:3, s. 347–362

Finnish Journal of Translation and Interpreting Studies 17:3, p. 347–362

”Käsitesepäksikin” nimetty (Vuorinen 1993: 4) lehtori ja aiemman Turun kieli-instituutin johtaja kehitti ahkerasti kääntämiseen liittyvää käsitteistöä ammentaen suomen sananmuodostuksen tarjoamista mahdollisuuksista. Kenties keskeisin hänen lanseeraamansa termi on *käännösviestintä*, joka esiintyy nykyäänkin Turun yliopiston monikielisen käännösviestinnän tutkinto-ohjelman nimessä. Muita termipajan tuotoksia ovat muun muassa *käännättää*, *käännättämisintressi*, *viestintää* (verbi), *tekstintää*, *kielentää*, *viestinnös*, *viestinne*, *tekstinnös*, *kielennös* sekä *yhdistelmäviesti*, josta nykyään puhutaan multimo-
daalisena viestinä.

Vuoristo oli innokas keskustelija, ja luennoilla hän usein pohdiskeli kääntämiseen ja viestintään liittyviä näkökohtia pikemmin kuin tarjosi tietoa ja näkemyksiä valmiina. Hän esitteli ajatuksensa usein kuvioin tai muotoili ne avoimiksi kysymyksiksi. Vuoristo totesi muutamaankin kertaan, ettei mielellään kirjoita ajatteluaan lineaariseksi tekstiksi, koska silloin ajatukset on lukittava tiettyyn muotoon. 1990-luvun vaihteessa ryhmä Vuoriston opiskelijoita perusti hänen kanssaan keskustelupiirin, jonka yhtenä ajatuksena oli kuitenkin juuri kannustaa häntä julkaisemaan ajattelunsa. Fontana-seuraksi¹ nimetty ryhmä jatkoi kokoontumia jopa vuosituhannen vaihteeseen asti (ks. myös Hietanen 2009). Kirjoitustyö käynnistyi Vuoriston jäätyä eläkkeelle vuonna 1993, mutta hän ei ehtinyt saada tekstiään julkaistavaksi ennen voimien hiipumista. Jälkeen jäi 253-sivuinen keskeneräinen käsikirjoitusluonnos, työnimeltään *Käännösviestintä: Havaintoja ja hahmotuksia*, lyhyesti *KV-kirja*, jota Vuoristo on kirjoittanut vuosina 1994–2001, sekä 28.1.1993 päivätty 11-sivuinen kirjan sisällysluettelo.²

Yksi tämän artikkelin kirjoittamisen tärkeimmistä vaikuttimista on tuoda Vuoriston ajattelua laajempaan tietoon osana suomalaista ja etenkin Turun kääntäjäkoulutuksen historiaa ja myös nykypäivää. Viestintä- ja viestintävelähtöisenä ajattelijana Vuoriston voidaan katsoa lukeutuvan niin sanottuun funktionaaliseen koulukuntaan, ja yhtymäkoh-
tia on erityisesti Justa Holz-Mänttärin (1984) translatorisen toiminnan teoriaan. Kytkök-
siä voi havaita kuitenkin moneen suuntaan, kuten polysysteemiteoriaan, Erich Prunčin (1997) käännöskulttuurin käsitteeseen (ks. alaluku 3.2 ja 3.3) ja tieteenfilosofisesta näkö-
kulmasta hermeneutiikkaan (ks. alaluku 3.1). Vuoriston kokonaisvaltaisessa, dynaami-
sessa, ei-binäärisessä ja kompleksisessä toiminnallis-viestinnällisessä ajattelussa on
nähtävissä mielenkiintoisia yhteyksiä myös viime vuosina käännöstieteeseenkin tuotuun
kompleksisuusteoriaan (Marais & Meylaerts toim. 2019). Kaiken kaikkiaan eri toimijoi-
den, niiden suhteiden ja toimintakonstellatioiden systemaattisissa erittelyissä Vuoriston
ajattelun voidaan katsoa ennakoineen käännöstieteellisen tutkimuksen sosiologista kään-
nettä, josta alettiin puhua vasta 2000-luvulla (ks. esim. Wolf toim. 2006).

¹ Nimi tuli Turun Fontana-kahvilasta, jossa ryhmä kokoontui ensimmäiset kerrat, kaiketi ryhmälle sopivan nimen ja myös kahvilan pitkän historian takia.

² Kyseessä on Vuoriston lesken, Anja Vuoriston, vuonna 2016 Turun yliopiston käännösviestinnän koulu-
tushjelmalle luovuttama kansio, joka sisältää 253 ykkösrivivälillä kirjoitettua liuskaa sekä sisällysluettelon
tulosteen. Kansion alkulehdillä olevan tuoreimman, 10.1.2001 päivätyn merkintäajankohdan mukaan käsi-
kirjoitustiedostot olisivat levykkeillä ja niitä olisi yhteensä 290 sivua. Tulosteet eivät siis ole käsikirjoituk-
sen viimeisin versio, mutta itse levykkeitä ei valitettavasti ole löytynyt. Lisäksi Anja Vuoristo luovutti Atso
Vuoriston eri vuosien kurssimateriaalit. KV-kirja ja kaikkiaan 20 kurssikansiota ovat tällä hetkellä artikke-
lin kirjoittajan hallussa. Ne on kuitenkin tarkoitettu kaikkien asiasta kiinnostuneiden käytettäväksi.

Tämän artikkelin käsitteellisen tarkastelun keskiössä ovat Vuoriston *käännösviestinnän* käsite sekä viestinnän ja viestin sidoksisuuden ajatukseen perustuva analyysimalli nimeltä *toimivuuden tasot*. Käännösviestintä-termi lienee monille Suomessa tuttu muual- lakin kuin Turussa, mutta käsitteenä se ei kenties ole juuri Vuoriston tarkoittamassa laajuudessa yleisesti tunnettu. Artikkelin yhtenä tarkoituksena onkin valottaa tämän sinänsä läpinäkyvän ja yleistajuisen suomenkielisen termin sisältöä ja kannustaa sen käyt- töön erityisesti silloin, kun viitataan a) kääntämiseen toimintana ja viestintänä sekä sosio- logisena ja kulttuurisena ilmiönä tai b) siihen toiminnalliseen ja viestinnälliseen ajatte- luun ja osaamiseen, joka sisältyy käännösalan eri ammattilaisten asiantuntijuuteen ja joka muun muassa käännösalan ammattilaiseksi pyrkivän olisi koulutuksessa hyödyllistä sisäistää (Vuoristo 1993–2001: 15, 29–30, 122). Toimivuuden tasot -analyysimalli puolestaan systematisoi, syventää ja ainakin jossakin määrin myös konkretisoi käännös- viestinnällistä ajattelua (ks. alaluku 3.3).

Kääntämistä ja käännöstä Vuoristo vältti määrittelemästä ennenaikaisesti. Sen sijaan hän piti hedelmällisempänä eritellä ja kuvata sitä ajassa ja paikassa tapahtuvaa toimintaa ja viestintää, joissa käännöksille kulloinkin syntyy tarve ja joissa niitä tuotetaan ja käyte- tään. (Vuorinen 1993: 4.) Näitä prosesseja hän nimitti *käännösviestinnäksi* eli viestin- näksi, jossa viestinä käytetään käännöksiä ja tulkkeita joko korvausta vastaan tai ilman korvausta (Vuoristo 1993–2001: 1, 3). Käännösviestintä on siten kääntämistä (ja tulk- kausta) laajempi käsite eikä sitä ole tarkoitettu kääntämisen synonyymiksi (Vuoristo 1993–2001: 2; vrt. Kieli käytössä 1990). Kääntäminen ja käännökset voivat puolestaan ilmetä mitä moninaisimmin tavoin toimintaympäristöstä ja toimijoista riippuen. Siten ne asettuvat osaksi moninaisia käännösviestinnällisiä tutkimusongelmia (Vuorinen 1993: 4). Vuoriston mukaan (1993–2001: 14) ”käännösviestinnän tutkimuksen kysymyksenasette- lut ovat muun muassa filosofisia, eettisiä, sosiologisia, juridisia, liiketaloustieteellisiä, kirjallisuus- ja kulttuuritieteellisiä, psykologisia ja kielellisiä.”

Vuoriston keskeiset käsitteet, kuten *käännösviestintä*, *toimijaroolit*, *yhteistoiminta* tai *toimivuus*, ovat minulle tuttuja hänen vuosien 1982–85 luennoiltaan, vaikka hänen ajat- teluaan kuvatessani viitataan yksinkertaisuuden vuoksi pääosin Vuoriston KV-kirjaan. Olen soveltanut Vuoriston käsitteistöä omassa työssäni av-kääntäjänä ja myös kääntämi- sen opettajana. Niinpä nojaan artikkelissani myös paljon opinnoissani ja sittemmin työs- säni syventämään ja kenties myös omalla tavallani painottamaan käsitykseen Vuoriston ajattelusta.³

2 Atso Vuoristo ja Turun kääntäjänkoulutus

Atso Vuoristo toimi Turun yliopiston kääntäjänkoulutuslaitoksen saksan kielen lehtorina vuosina 1981–1993. Tätä ennen hän opetti Turun kieli-instituutissa sen perustamisvuo- desta 1966 lähtien ja toimi vuosina 1969–1981 myös instituutin johtajana. Vuoristo oli vuonna 1966 kutsuttu kehittämään juuri perustetun kieli-instituutin toimintaa englannin

³ Artikkelin käsikirjoituksen ovat lukeneet kolme muuta Vuoriston entistä oppilasta, Kalle Konttinen, Erkki Vuorinen ja Leena Laiho. Esimerkiksi Laihon väitöskirja (2021) ”heijastaa Vuoriston holistista käännös- teoreettista ajattelua monitieteisyyden piirteinen” (Leena Laiho sähköpostitse 1.6.2024). Kiitän esilukijoi- tani arvokkaista kommentista.

kielen lehtori Ola Berggrenin kanssa. Vaikkei Vuoristo omien sanojensa mukaan ollut alkujaan varsinaisesti kiinnostunut kääntämisestä (Vuorinen 1993: 4), koulutuksen kehittämistyö näyttää temmanneen hänet mukaansa alusta alkaen. Kun sitten kieli-instituutinkoulutusta 1970-luvun alussa uudistettiin, oppia käytiin hakemassa Saksasta asti – missä ei Vuoriston arvion mukaan oltu kääntäjänkoulutuksessa kuitenkaan mainittavasti pidemmällä (mp.). Yhteydenpito saksalaisiin kääntäjänkoulutuslaitoksiin jatkui kuitenkin tämän jälkeenkin, ja muiden muassa Hans J. Vermeer vieraili puolestaan Turussa.

KV-kirjassaan Vuoristo kertoo esittäneensä kääntämisen tarkastelunäkökulman laajentamista jo 1970-luvun alussa, kun koulutusta pidennettiin kaksivuotisesta kolmevuotiseksi ja koulutuksen sisältöä ja tavoitteita voitiin laajentaa. Hän toteaa nostaneensa tuolloin esille sellaisia teemoja kuin käännösviestintä työnjaollisena toimintana, eri toimijoiden asema ja tehtävät, yhteistyön luonne, käännösviestin tarvitsija ja toimeksianto keskeisenä osana yhteistoiminnan käynnistymistä (Vuoristo 1993–2001: 213). Näistä ajatuksista pääsivät kuitenkin pitkään osallisiksi lähinnä saksan kääntämisen ja tulkkauksen opiskelijat. Koulutuksen muututtua yliopistolliseksi Vuoristo alkoi opettaa *Johdatus kääntäjän ja tulkin opintoihin ja ammattiin* -nimistä kurssia kääntäjänkoulutuslaitoksen kaikille opiskelijoille pääaineen kielestä riippumatta. Kattavimman ja syvällisimmän käsityksen hänen ajattelustaan lienevät silti saaneen edelleen saksan jaoston opiskelijat sekä tietysti myös ne englannin ja ranskan jaostojen opiskelijat, jotka yhteisellä johdantokurssilla syttyivät hänen ajatuksilleen.⁴ Vuoriston käsitteellinen ajattelu hioutui ja kehittyi hänen eläkkeelle jäämisensä jälkeenkin edellä mainitussa keskustelupiirissä ja KV-kirjan kirjoitustyön parissa.

Itse tutustuin Vuoristoon ja hänen käsitteistöönsä syksystä 1982 alkaen. Turun kääntäjänkoulutus oli muuttunut yliopistolliseksi edellisenä lukuvuonna. Koulutusta jatkettiin kieli-instituutin aikaisissa Aurakatu 11:n tiloissa: kauniin, joskin nykynäkökulmasta ahtaan jugendtalon kolmannessa ja neljännessä kerroksessa. Aloitin opinnot pääaineenani englannin ja sivuaineenani saksan kääntäminen ja tulkkaus. Vaihdoin pääaineen kuitenkin saksan kääntämiseen ja tulkkaukseen, sillä siellä törmäsi englannin jaostossa vallitsevasta kieli- ja tekstilähtöisestä kääntämisajattelusta poikkeavaan näkökulmaan. Saksan jaostossa korostettiin toimeksiannon ja viestintätilanteen analyysin ensisijaisuutta, mikä kuulosti järkeenkäyvältä. Vuoristolle suoritin muun muassa kurssit *Kielitiedon sovellusta kääntämiseen*, *Kielellisen viestinnän perusteet*, *Johdatus kääntämisen perusteisiin*, *Toimeksiantojen käsittely*, *Kaunokirjallisuuden kääntäminen* ja *Proseminaari*. Ajattelun syventymistä ja soveltamista edisti se, että osa muistakin opettajista, kuten Gerda Torikka ja Kaarina Hietanen⁵, lähestyi harjoituskursseilla kääntämistä ja tulkkausta viestinnän näkökulmasta. Myös Holz-Mänttari oli toiminut Turun kieli-instituutissa vuodesta 1979 alkaen ennen siirtymistään lehtorin virasta virkavapaalle vuoden 1982 alusta, ensin väitöskirjan tekoa varten ja vuonna 1984 vt. apulaisprofessoriksi Tampereen yliopistoon.

Harjoituskursseilla viestinnällinen ote näkyi eritoten siten, ettei toimeksiantoa jätetty itse tekstin kääntämisestä irralliseksi tiedonpalaseksi, vaan siitä tehtiin päätelmiä itse kääntämiseen ja käännöstä tarkasteltiin lähdeviestin lisäksi myös kohdeviestintätilanteen

⁴ Silloisten englannin, saksan ja ranskan kääntämisen linjoja kutsuttiin jaostoiksi.

⁵ Hietanen siirtyi Tampereen yliopistoon alkuvuodesta 1984.

näkökulmasta. Teoriakursseilla tentimme Reiß & Vermeerit (1984) sekä Hönig & Kußmaulit (1982) englannin jaoston Catfordien (1965) ja Newmarkien (1981) rinnalla. Kirjallisuuden lähtökohtaiset näkökulmaerot olivat valaisevia.

Uudet virtaukset innostivat alalle pyrkiviä: ”Kääntäjä on asiantuntija muiden asiantuntijoiden rinnalla!” Kurssien lomassa käytiin intohimoisia keskusteluja kääntämisestä, kääntäjän ammatista ja myös humanististen tieteiden luonteesta niin opiskelijoiden kesken kuin yhdessä opettajienkin kanssa. Opettajat olivat yhdessä ja samassa työhuoneessa, työpöydät vieri vieressä. Kyseessä oli tuon ajan avokonttori, joka tuntuu todella kin tuottaneen synergiaa. Tuolloisessa kääntäjänkoulutuksen ja käännösteoreettisen ajattelun kehitysvaiheessa myös opettajien välille syntyi vilkasta keskustelua yli jaostorajojen. Kenties työelämän vaatimukset ja työvälineetkin olivat tuolloin otollisemmat luovalle keskustelulle. Keskustelevan työyhteisön voisi olettaa osaltaan toimineen hyvänä maaperänä myös Turun yliopiston kääntäjänkoulutuslaitoksessa 1980-luvulla virinneelle tieteelliselle julkaisu-toiminnalle (esim. ranskan jaoston lehtori Yves Gambier’n toimittama kokoelma eri jaostojen opettajien ja opiskelijoiden kirjoittamia tutkimusartikkeleita vuodelta 1986). Vuoriston ajattelusta kimmokkeita sai julkaisuihinsa muiden muassa ranskan jaoston lehtori Jean Vienne (esim. 1994).

3 Vuoriston käännösteoreettisesta ajattelusta

Vuoriston ajattelussa on ilmeisiä yhteyksiä funktionaalista koulukuntaa edustavien teoreetikkojen ajatteluun ja erityisesti Holz-Mänttärin (1984) translatorisen toiminnan teoriaan, jonka Holz-Mänttäre esitteli Tampereen yliopistoon tekemässään väitöskirjassa. Lienee perusteltua olettaa, että nämä oletettavasti jo alun perin samansuuntaisesti ajatelleet opettajat olivat saaneet toisiltaan virikkeitä oman ajattelunsa jatkokehittelyyn.

Vaikka Vuoristo ei itse julkaissut, hänen luentonsa, kurssimateriaalinsa, vireillä ollut KV-kirja sekä jo pelkästään hänen luomansa käsitteistö ja termistö kielivät vahvasti omaehtoisesta ajattelusta (ks. myös Vuorinen 1993: 4). Vuoriston suomenkielisten ja verrattuna Holz-Mänttärin käyttämiin kenties myös läpinäkyvämpien käsitteiden esittelyn voi ajatella olevan jo itsessään arvokasta, semminkin kun heidän ajattelunsa yleisissä raameissa ja piirteissä on samankaltaisuuksien lisäksi nähtävissä myös eroja. Toisaalta tutustumalla Vuoriston ajatteluun saattaa olla helpompi perehtyä myös Holz-Mänttärin usein vaikeaselkoiseksi kuvattuun (esim. Munday 2016: 126), mutta edelleen varteenotettavaan lähestymistapaan (ks. esim. Suojanen, Koskinen & Tuominen 2012: 110; Kaindl 2020: 54; Huotari, Hjort & Veivo 2023). Vuoriston ajattelun systemaattinen vertailu funktionaalisiin teorioihin ei ole tämän artikkelin tavoitteena, mutta niihin ja etenkin Holz-Mänttärin teoriaan perehtynyt lukija tunnistanee esityksestä niin yhtäläisyyksiä kuin erojakin, joista vain joitakin tuon esille.

3.1 Vuoriston ajattelun yleisiä piirteitä

Vuoristo ei halunnut sitoa kääntämistä koskevaa tarkasteluaan minkään tietyn teorian lähtökohtiin.⁶ Hän pyrki kuvaamaan itse toimintaa havainnoimalla ja pohtimalla sitä, mitä tapahtuu todella, kuka tekee ja mitä tekee ja millaisissa toiminnallisissa rakenteissa (Vuorinen 1993: 4). Hänen ajatteluaan voi kuvata systeemiseksi, vaikkei hän nojautu myöskään systeemiteorioihin. Näkökulma on vahvasti toiminta- ja viestintätarvekeskinen. Hän tarkastelee kääntämistä ensisijaisesti ihmisen toimintana (vs. kielen toimintana) osana muuta toimintaa korostuneen kokonaisvaltaisesti ja toisaalta eritellysti.

Vuoristo ei kuitenkaan korosta kääntäjän roolia käännösviestinnän toimintakentässä ylitse muiden toimijaroolien (Vuoristo 1993–2001: 13; vrt. Holz-Mänttari 1984). Kaikilla toimijoilla on omia, myös taloudellisia intressejä, ja intressit voivat olla ristiriitaisia ja valtasuhteet tosiasiaassa usein epätasaisia (Vuoristo 1993–2001: 41–42). Käännösviestintää osana siihen liittyvää muuta toimintaa lähestytään siten metatasolta, jolloin tarkastelu on pikemmin kuvailevaa kuin normatiivista. Itse kääntämisen Vuoristo hahmotti muidenkin kuin ammattikäntäjien harjoittamaksi toiminnaksi (mts. 1). Käännösviestinnän käsite sekä toimivuuden tasot -analyysimalli soveltuvatkin hyvin myös muuhun kuin ammattikäntämisen tarkasteluun (ks. luku 3).

Tieteenfilosofisesti – ontologisesti ja epistemologisesti – Vuoriston ajattelussa korostuu hermeneuttinen katsantotapa, missä hänen voi nähdä olevan lähempänä Vermeeriä (1989) kuin Holz-Mänttariä (1984) (vrt. myös Koskinen 2001: 20–21): tulkinnan problematiikka ja samalla viestin, viestinnän ja toiminnan sekä myös näihin liittyvien toimijoiden määrittelyn ongelmallisuus ovat hänen ajattelussaan toistuvasti esillä (ks. esim. Vuoristo 1993–2001: 192). Tästä huolimatta – tai tästä syystä – käsitellessään kääntäjän asiantuntijaroolia hän pitää kääntäjää ”erilaisten intressien yhteensovittajana” (Vuorinen 1993: 4). Näihin toimijoiden intresseihin hän luki toimeksiantajan, lähdeviestin toimeksiantajan, lähdeviestin tekijän ja käännösviestin vastaanottajan lisäksi moraaliyhteisön, käntäjien ammattikunnan sekä kieliyhteisön intressit (Vuoristo 1982). Intressien yhteensovittamiseen sisältyy olennaisesti myös eettisiä näkökohtia (Vuoristo 1993–2001: 150–153).

Vuoriston käännösteoreettista ajattelua voi kuvata *kokonaisvaltaiseksi* sekä – tietyssä toiminnassa tietynä aikana ja paikassa kumpuavasta viestintä- ja viestintatarpeesta avautuvana näkökulmana – *dynaamiseksi, ei-binääriseksi prosessiajatteluksi* ja näistä syistä myös *kompleksiseksi* (vrt. Marais & Meylaerts toim. 2019). Kokonaisuuksien ohella hän kohdisti suurta huomiota myös yksityiskohtiin. Esimerkiksi hän eritteli hienosyisesti (käännös)viestiä tajunnasta tajuntaan etenevänä prosessina, joka käynnistyy viestin syntytarpeesta, sen eri syntyvaiheista, ja jatkuu lopulta viestin mahdollisiin vaikutuksiin sille tarkoitettussa ja myös tarkoittamattomissa käyttöyhteyksissään (Vuoristo 1993–2001: 1–2, 197–198).

⁶ Vuoristo pyrki kuvaamaan käännösviestintää mahdollisimman yleistajuisesti. Hänen mukaansa käännösviestinnällisen ymmärryksen tulisi olla osa kansalaisten yleistä kansainvälisyyskasvatusta ja tutkimuksen tehtävänä on tuottaa tietoa muun muassa käännöstoiminnan ja -viestinnän laajuudesta, vaikutuksesta ja merkityksestä ja myös toiminnan työnjaollisuudesta (Vuoristo 1993–2001: 6–7, 14; vrt. nykyinen keskustelu kääntämistietoisuudesta, Kuusi ym. 2024).

Itse Vuoristo kutsui ajatteluaan usein eklektiseksi. Hän lähestyi kääntämistä ilmiönä monista suunnista, ”viestintänä toiminnassa, toimintana viestinnässä”, ”viestintänä viestinnässä”, ”toimintana toiminnassa” ja peräänkuulutti monitieteistä tutkimusta (Vuoristo 1993–2001: 14). Myös kielen ilmaisuvoimaiseen käyttöön hän suhtautui pieteetillä eikä hylännyt kieli- tai tekstilajilähtöisiä tarkastelukulmia sinänsä (mts. 12). Viestejä ja niiden tuottamista tarkastellessaan hän kuitenkin jäseni moninaiset näkökulmat *hierarkkisesti*, keskenään *vuorovaikutussuhteessa* oleville toimivuuden tasoille (ks. alaluku 3.3). Hierarkkisuus näkyy ensinnäkin siinä, että (käännös)viesti on ”alisteinen käyttöyhteydelleen” (mts. 123), sekä toisaalta siinä, että itse ”viesti on mielekästä tulkita mieluummin kokonaisuutena kuin osina” (mts. 143). Hierarkia jäsenyy viestijöiden, viestinnän ja viestin – ja siten myös tekstin ja kielen – sidoksisuuden näkökulmasta (mts. 24; ks. alaluku 3.3).

Kun kääntämistä lähestytään viestinnän ja viestin *tarpeesta* käsin, huomio kiinnittyy ihmisen toimintaan (Vuoristo 1993–2001: 2) ja tuon toiminnan logiikkaan sen sijaan, että lähtökohdaksi otettaisiin välineen, kuten viestin, tekstin tai kielen, logiikka (mts. 11–12; vrt. myös Vermeerin skopoksen eli viestin tarkoituksen käsite, ks. alaluku 3.3). Viestintä- ja viestintätarve kääntää näkökulman kääntämisprosessista ja käännöksestä tuotteena siihen toiminnallis-viestinnälliseen kenttään, jossa kääntämistä harjoitetaan ja käännöksiä käytetään ja joista viestinnän ja viestin luonne ohjautuu (mts. 2–4, 27–28). Tästä syystä, toiminta- ja viestintäsidoksisuutensa vuoksi, eivät merkitykset ja niiden *siirtäminen* ole Vuoriston kääntämiskäsityksessä *ensisijaisina* huomionkohteina (mts. 26–27, korostukset kirjoittajan). Lisäksi viestinnän ja viestin *tarpeen* ottaminen lähtökohdaksi skoposteorian korostaman *tarkoituksen* sijaan selventää kääntäjän ja käännöksen tarvitsijan rooleja: käännöksen tarvitsijan tarve käynnistää käännösprosessin ja vain käännöksen tarvitsija voi kertoa, millaiseen toimintaan ja tilanteeseen hän viestiä tarvitsee; tämän tiedon perusteella kääntäjä sitten puolestaan määrittelee tai ainakin täsmentää viestin tarkoituksen.

Kokonaisuudesta osiin – eli Vuoriston ajattelussa toiminnasta ja viestinnästä ja näihin liittyvistä viestintätarpeista ja tarkoituksista itse viestiin, tekstiin ja kieleen – *etenevä lähestymistapa* on yhteistä kaikille funktionaalisille käännösteorioille. Lähde- ja kohdeviestin tarkoitusta ja merkityksiä tulkittaessa kokonaisuudesta osiin -lähestymistapa erottaa funktionaaliset teoriat ratkaisevasti kieli- ja tekstilähtöisistä tarkastelutavoista, vaikka tekstejä tarkasteltaisiin näissäkin *myös* tekstien funktion tai kontekstin kannalta (ks. alaluku 3.3; Holopainen tulossa). Vuoristo (1993–2001: 18) huomautti myös konekääntämisen perustuvan kieli- ja (lähde)tekstilähtöiseen kääntämiskäsitykseen.

3.2 Käännösviestintä

Käännösviestintä on siis Vuoriston (1993–2001: 1, 3) mukaan viestinnäksi kutsuttavaa toimintaa, jossa viesteinä käytetään käännöksiä tai tulkkeita. KV-kirjassaan hän keskittyy kirjallisen käännösviestinnän tarkasteluun (mts. 4). Lisäksi hän rajaa tarkastelunsa kieli- ja kulttuurirajat ylittävään viestinnän erikoisalaan ja asiantuntijatoimintaan, mutta katsoo käännösviestinnän käsitteen valossa voitavan ”tutkia kaikkea viestintää, jossa ylitetään

'erikielisyyden', 'viestintätapojen erojen' tai 'erikulttuurisuuden' rajoja olivatpa ne 'kansainvälisiä' tai 'kansainsisäisiä'" (mts. 33).

Käännösviestintä "ei ainoastaan 'kuljeta' viestejä ja tietoa yli kulttuurirajojen, vaan samalla myös tavalla tai toisella vaikuttaa [kulttuureihin]" (Vuoristo 1993–2001: 2). Käsite on ennen kaikkea kulttuuris-sosiologinen ja tuo tarkasteluun laajemman, työnjao-lisen toiminnan kentän, jossa kääntäminen on yksi osatoiminta, kääntäjä yksi toimijoista ja käännös yksi osatuote ja osa muita viestejä (mts. 4). Käännösviestinnän perusmuuttu-jina Vuoristo pitää aikaa ja paikkaa, *vuorovaikutuskulttuureja* eli kyseiseen toimintaan ja viestintään liittyviä kulttuureja sekä niissä toimivia toimijoita tai *toimijarooleja* (mts. 14, 98–99). Kyseessä on "viestinnän laaja omaongelmainen erityisalue" (Vuorinen 1993: 5). Esimerkkinä Vuoriston systeemisestä ajattelusta – jota voi hyvin kutsua myös poly-systeemiseksi – mainittakoon hänen kuvauksensa käännösviestinnästä, käännättämisestä ja kääntämisestä toimintahierarkiana eli siitä, miten käännösviestintä kytkeytyy toimin-tana muuhun toimintaan, esimerkiksi kaunokirjallisuuden kääntäminen kustannustoimin-taan osana suomalaista kulttuurialaa, ja toisaalta miten käännöstoiminta itsessään jakau-tuu eri toimijoiden, kuten käännättäjien, kustannustoimittajien ja kääntäjien, väliseen toimintaan (ks. liite 1; ks. myös Gummerus 1993: 77–94; Hietanen 2005: 45).

Työnjakoisessa yhteiskunnassa *kääntäjä* on käännösviestinnän yhtenä toimijana "vaihtuvakielisen vierassuoritteisen viestintälaadinnan ammattilainen" (Vuoristo 1993–2001: 175).⁷ Vierassuoritteisuudessaan kääntäjä on oman alansa asiantuntijana verratta-vissa muihin *sijaislaatioihin*, kuten toimittajiin, tiedottajiin, mainosalan ammattilaisiin tai asianajajiin (mp.). Käännösviestinnän vierassuoritteisuus tarkoittaa kääntäjän *ulko-puolisuutta* varsinaisten viestijöiden välisessä yhteistoiminnassa (mts. 33). Ulkopuolisuus näyttäytyy ennen muuta siinä, ettei kääntäjä itse laadi *viestintälähdettä*, jota käännöksen laadintaprosessissa käytetään, eikä myöskään toimi käännösviestin lähettäjänä (mts. 63–64). Siksi kääntäjän on perehdyttävä itselleen ainakin jossakin määrin vieraisiin toimin-nallis-viestinnällisiin yhteyksiin ja niissä mukana oleviin toimijoihin ja heidän intres-seihinsä. Nämä käännösviestinnän osatekijät näyttäytyvät siten kääntäjälle aluksi lähde-ja kohdeviestin *ulkoisina* tekijöinä, kunnes nämä ulkoiset tekijät muovautuvat tiedon-haun, perehtymisen ja analyysin tuloksena osaksi kääntäjän kohdeviestinnässä tavoiteltua viestiä koskevaksi koherentiksi tulkinnaksi ja edelleen konkreettiseksi kohdeviestiksi (vrt. Gambier & Lautenbacher 2024: 8–9). Siten käännösviestinnästä voidaan puhua myös kognitiiviselta kannalta kääntäjän ajatteluna ja tuon ajattelun mahdollistamana toimintana (Vuoristo 1993–2001: 122).

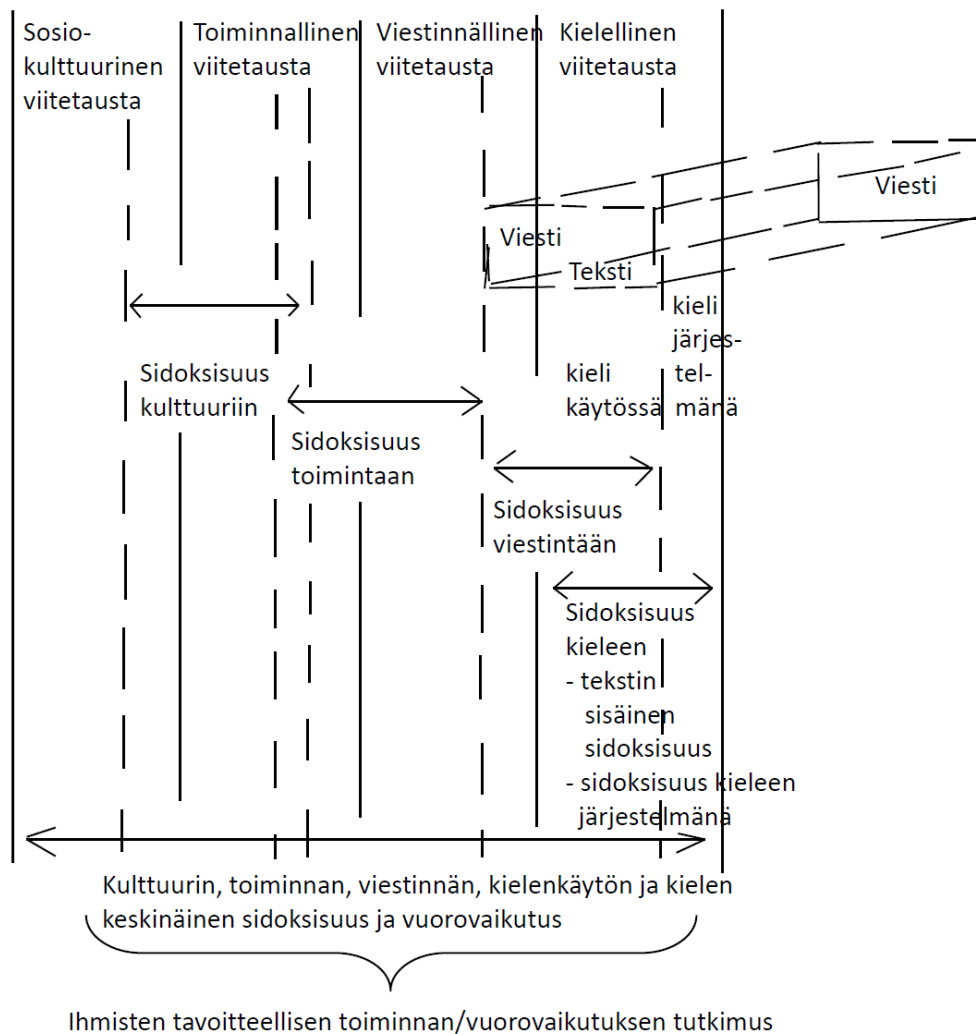
Käännösviestinnän käsitteeseen voidaan näin sisällyttää kaikenlaiset, etenkin viestintään liittyvät työtehtävät ja tehtäväprofiilit, jotka edellyttävät tai joissa voi hyödyntää käännösviestinnällistä osaamista. Käsite soveltuu kattamaan myös uudenlaiset tehtävä-tyypit, kuten jälkieditoinnin ja hakukoneoptimoinnin. Käännösviestintä-termiä voi pitää verrattain läpinäkyvänä: se rinnastuu muihin viestinnän alan termeihin, kuten *journalis-tinen viestintä* ja *mainosviestintä*. Kääntämistä voisi siten puolestaan verrata journalistis-ten tai mainosviestien laadintaan.

⁷ Tässä yhteydessä Vuoristo puhuu nimenomaan ammattikäntäjästä, mutta totesi muidenkin harjoittavan kääntämistä joko toimeksiantoperustaisesti tai omasta aloitteestaan (Vuoristo 1993–2001: 1).

3.3 Viestin sidoksisuus ja toimivuuden tasot

Viestijöiden, viestinnän ja viestin yleisen sidoksisuuden jäsentelyyn Vuoristo (1993–2001: 24) esittää abstraktiotasoja, joita hän kutsuu toimivuuden tasoiksi (kuvio 1). Tasot muodostavat yleisen viitekehyksen ihmisen tavoitteellisen toiminnan ja vuorovaikutuksen tutkimukseen (Vuoristo 1983). Niiden näkökulmasta voidaan tarkastella myös viestin ohjautuvuutta ja toimivuutta kulloisenkin viestinnän ja toiminnan tavoitteiden valossa.

Kuvio 1. Viestin sidoksisuus ja toimivuuden tasot (Vuoristo 1983; kuvio jäljennetty luentomonisteesta)

Tasot ohjaavat myös kääntämistä, jota luonnehtii lisäksi käänösviestinnän *kaksoissidoksisuus* eli sidoksisuus kahteen (tai useampaan) eri sosiokulttuuriseen, toiminnalliseen ja viestinnälliseen ympäristöön johtuen viestinnän ja viestin ”ylirajaisesta liikkeestä” (Vuoristo 1993–2001: 29–30). Tarkastelun kohteena on tällöin (vähintään) kaksi viestiä (prosesseina ymmärrettyinä) viestintätilanteissaan ja toimintaympäristöissään. Viestien

toimivuuden, tarkoituksen ja merkitysten tarkastelussa edetään kokonaisuudesta osiin, minkä tärkeyttä kääntäjän sijaislaatijuus vain korostaa.

Tarkemmin Vuoristo määrittelee *toimivuuden* ”välittyneen sanoman *vaikutukseksi* toiminnan tavoitteiden ja tarkoitettun tehtävän suuntaisesti” (Vuoristo 1983). Toimivuus on ”väljästi ilmaistuna se, *missä määrin* ne [*viestintä ja viesti*] täyttävät niille asetetut tehtävät” (Vuoristo 1993–2001:30, korostus kirjoittajan). Toimivuus toteutuu siis vasta viestin vastaanotossa tai sen jälkeisissä tapahtumissa ja on sellaisena vaikeasti mitattavissa. Käsite luo kääntämisen prosessiin ja tuotteeseen niiden toimintaympäristössään kuitenkin eri näkökulman kuin esimerkiksi Vermeerin skopoksen käsite (Reiss & Vermeer 1984): toimivuus kylläkin määräytyy viestin toiminnallis-viestinnällisestä käytötärpeestä, -tarkoituksesta ja -yhteydestä sekä viestin tehtävistä ja vastaanottajista käsin (Vuoristo 1993–2001: 142), mutta toimivuuden näkökulmasta ja toimivuuden tasot -analyysimallin avulla voidaan pyrkiä täsmentämään sitä, miten käännöksen viestintätarkoitus voisi toteutua, näyttäisi toteutuneen tai ei näytä toteutuneen viestinnän ja viestin eri tasoilla.

3.3.1 Toimivuuden tasot -analyysimalli

Analyysimallillaan Vuoristo pyrki systematisoimaan (käännös)viestien toiminnallis-viestinnällisiä yhteyksiä ja jäsentämään eri tasoille tekijöitä, jotka voisivat ohjata kääntämisen prosessia ja määritellä kohdeviestille tavoiteltuja ominaisuuksia. Näin ratkaisujen toimivuudesta viestin käyttötarkoituksessa ja viestin kokonaisuudessa sekä toisaalta lähdeviestin käännöksenä voidaan todeta myös jotakin yleistä. Samalla malli antaa tilaa myös kääntäjän väistämättömälle jonkinasteiselle subjektiivisuudelle ja intuitiivisuudelle ja siten myös luovuudelle (ks. esim. Holopainen 2010).

Koska toimivuus toteutuu tosiasiallisesti vasta kohdeviestin vastaanotossa tai sen jälkeen, määritellään kohdeviestille *toimivuustavoitteita* tai *-ominaisuuksia* toimeksiantaja viestintätehtävänanalyysin perusteella.⁸ Toimivuustavoitteet Vuoristo sijoittaa kuudelle eri abstraktiotasolle, jotka ovat myöhemmästä käännöstieteen kirjallisuudesta sellaisinaan tuttuja, mutta niiden kompleksista sidoksisuutta kuvaavana, kokonaisvaltaisena analyysivälineenä malli on tietääkseni edelleen ainutlaatuinen. Tasot ovat sosiokulttuurinen,⁹ toiminnallinen, viestinnällinen, viestillinen, tekstillinen ja kielellinen (ks. kuvio 1). Kullekin tasolle on sijoitettu kyseiseen näkökulmaan liittyviä avoimia kysymyksiä (ks. liite 2). Toimivuustavoitteisiin ja niiden toteutumiseen vaikuttavat lisäksi *toimivuusehdot*: esimerkiksi toimitusaika ja palkkio, toimeksiannossa mahdollisesti määräytyvät tekniset työkalut ja niiden ohjaavuus, oletukset vastaanottajien mieltämisedellytyksistä (vaikkapa audiovisuaalisen viestin vastaanottotilanteessa tai oletukset vastaanottajien kulttuurisesta tietämyksestä) sekä käytettävissä olevat *keinot* (kielen keinot sekä kääntäjän omat kielel-

⁸ Toimeksiantanalyysiin Vuoristolla on erillinen, avoin kysymysrunko, jota Hietanen (2005: 145–148) soveltaa väitöskirjassaan auktorisoidun kääntämisen tarkasteluun nimellä *Vuoriston malli*. Viestintätehtävän kääntäjä voi määritellä tekemänsä toimeksiantanalyysin sekä saamansa tai muutoin hankkimansa aineiston perusteella, ja tehtävän määrittelyyn voidaan käyttää apuna myös toimivuuden tasoja.

⁹ Sosiokulttuurisella tasolla ei viitata yksinomaan kansallisrajojen sisälle rajautuviin sosiokulttuureihin, mielletään nämä sitten yksi- tai monikulttuurisiksi.

liset, viestinnälliset ja muut ammatilliset, myös tekniset resurssit jne.). Yksinkertaisimmillaan viestin toimivuutta, kääntämistä ja käänösviestintää voidaan tarkastella myös näillä Vuoriston esittämällä kolmella, toisiinsa nähden vuorovaikutussuhteessa olevalla ulottuvuudella: tavoitteet, ehdot ja keinot (Vuoristo 1993–2001: 120–121; ks. myös Kontinen & Vuorinen 1986). Koska kohdeviestinnän ja -viestin tavoitteet, ehdot ja keinot muuttuvat lähdeviestiin nähden aina jollakin tavoin johtuen käänösviestinnän kaksoissidoksisuudesta, määritellään kohdeviestille myös aina jossakin määrin eri toimivuustavoitteet.

Kuten kuviosta 1 näkyy, viestin synty- ja käyttöyhteydestä erotellaan kolme näkökulmaa: sosiokulttuurinen, toiminnallinen ja viestinnällinen taso. Viestillisen toimivuuden tasolla voidaan puolestaan viestiä itseään tarkastella samoin kolmesta näkökulmasta (eritelty liitteessä 2): viestin havaittavissa olevan, fyysisen olomuodon eli *viestinteen* tasolla; muotoillun sanoman eli *viestinnöksen* tasolla; sekä viestissä tavoitellun mentaalisen sisällön eli *sanoman* tasolla. Lisäksi viestiä voidaan tarkastella hierarkkisesti alemmilla tekstillisen ja kielellisen toimivuuden tasoilla, joiden tarkoitus on palvella viestiä sen käyttöyhteydessään. Viestinnän ja viestin sidoksisuus toimivuuden eri tasoihin on implisiittistä eli Vuoriston (1993–2001: 29, 189) sanoin piiloista. Sidoksisuuden tarkastelu edellyttää siten tietoista ja asiantuntevaa tunnistamista ja tulkintaa eli merkitysten antamista kunkin tason eri osatekijöiden tapauskohtaiselle ohjaavuudelle. Tulkittaessa viestin tarkoitusta ja merkitystä viestiä ei voi erottaa kontekstistaan, vaan merkityksenannon viesti ja sen viestintä-/toimintakonteksti kietoutuvat toisiinsa.

Toimivuuden tasojen hierarkkisuus ja toisaalta vuorovaikutteisuus näkyvät ilmeisimmin esimerkiksi siinä, että johonkin *aihekulttuuriin* (joka kuuluu sosiokulttuuriseen tasoon), vaikkapa kauppatieteeseen, liittyvän *viestintäkulttuurin* viestintätapojen (viestinnällinen taso) voidaan olettaa ohjaavan usein sitä, miltä viestin kielellinen ilmaisu näyttää. Se, missä määrin kyseessä olevan viestintäkulttuurin normeja ja konventioita on lopulta syytä noudattaa juuri käsillä olevassa viestissä, ohjautuu kuitenkin myös hierarkiassa ylemmältä tasolta, toimeksiannosta ja siihen liittyvän toiminnan päämääristä ja tarkoituksista (toiminnallinen taso), näistä juontuvista viestinnän tarpeista, tavoitteista ja viestin tehtävistä (viestinnällinen taso) sekä näissä raameissa myös viestin kulloisenkin kohdan tarkoituksesta käsin (viestillinen taso). Tasojen ja myös niiden osatekijöiden välinen vuorovaikutus näkyy toiseenkin suuntaan esimerkiksi siten, että viestin kielellinen toimivuus voi onnistuessaan vaikuttaa vastaanottajan käyttökokemukseen (viestinnällinen taso) tai lähettäjän imagoon (toiminnallinen taso) myönteisesti ja epäonnistuuksaan puolestaan tehdä niille hallaa.

3.3.2 Analyysimallin sovellusmahdollisuuksia

Analyysimalli soveltuu muun muassa prosessin ja tuotteen suunnitteluun, kuvaukseen, selittämiseen ja myös arviointiin viestintä- ja toimintayhteydessään. Esimerkiksi Holopainen (2010) on soveltanut toimivuuden tasoja tekstityskääntämisen ohjaustekijöiden kuvaukseen (prosessin ohjautuvuuden kuvaus sekä tuotteen ominaisuuksien selittäminen) ja Laakso (2023) tekstityskääntämisen jälkieditoinnin toimivuuden arvioimiseen (tuotteen kuvaus ja arviointi). Analyysimallia on käytetty myös kääntämistä koskevan esitie-

teellisen diskurssin luokitteluun (Gummerus 1993) tuomaan näkyväksi sitä, mistä näkökulmista (toimivuuden tasoista) kääntämistä on käsitelty. Toimivuuden tasoja voidaan niin ikään käyttää yksittäisten tasojen osatekijöiden tarkasteluun, esimerkiksi toiminnan tasolla eri toimijaroolien näkökulmien vertailuun (Haapala 1994). Tekstityskääntämisessä voidaan kohdistaa päähuomio myös tekstityksen kielelliseen toimivuuteen, kunhan tarkastelu liitetään muihin tasoihin mukaan lukien viestimen multimodaalisuus ja tarkastelussa edetään ensisijaisesti kokonaisuudesta osiin (Holopainen 2010: 124).¹⁰

Analyysimalli kuvaa kaiken kääntämisen ja siihen liittyvän käännösviestinnällisen ajattelun kerroksisuutta, moninäkökulmaisuutta ja tilannesidonnaisuutta. Samalla kun tasot systematisoivat kääntämistä ohjaavia tekijöitä ja siten käännösviestinnällistä ajattelua, tasoille jäsennellyt kysymykset ovat silti avoimia eivätkä preskriptiivisiä eikä niitä ole tarkoitettu tyhjentäviksi. Siten malli kuvastaa kääntämisen ja käännösviestinnän dynaamista luonnetta ihmisen toimintana ja pysyy avoimena myös maailman muutoksille (vrt. myös Vuoristo 1993–2001: 11–12).

Analyysimallin abstraktiotasot ovat sellaisinaan verrattain helposti sisäistettävissä, ja ne auttavat erityisesti opiskelijaa huomioimaan viestin toimivuuteen vaikuttavat eri ulottuvuudet. Lisäksi tutkittaessa vaikkapa viestin käytettävyyttä malli ohjaa ottamaan huomioon kaikki toiminnassa mukana olevat toimijat ja heidän intressinsä, vaikka tarkastelua sitten rajattaisiin viestin toimivuuteen käyttäjien näkökulmasta. Samoin esimerkiksi multimodaalisten viestien kääntämisen tutkimuksessa malli ohjaa tarkastelemaan tätäkin kääntämisen lajia ensisijaisesti viestintänä ja toimintana, jossa käytetään ja tuotetaan multimodaalisia viestejä, joiden tulee toimia kokonaisina viesteinä niin multimodaalisen sanoman, viestinnöksen kuin viestinteenkin tasolla tarkoitettussa viestinnässä. Tasoille sijoitettuja kysymyksiä voidaan soveltaa ja muokata, ja niitä voidaan myös lisätä tapauskohtaisesti (ks. esim. Laakso 2023).

3.4 Lähde- ja kohdeviestin suhteesta

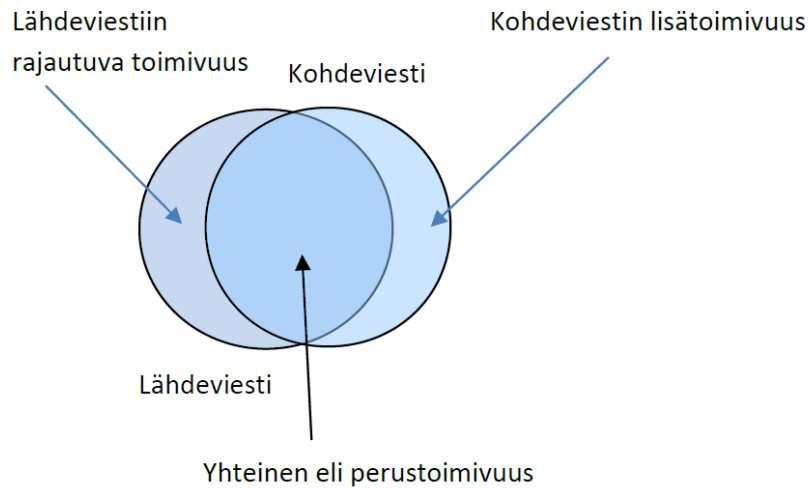
Käännösviestinnän kaksoissidoksisuudesta (ks. alaluku 3.3) kumpuaa kääntämisen historiassa paljon keskustelua herättänyt kysymys lähde- ja kohdeviestin suhteesta. Vuoristo tarjosi tämänkin tarkasteluun muun muassa seuraavia välineitä.

Ensinnäkin hän pohti käännöksen lähteenä olevan viestin statusta ja erotteli sen tarkasteluun kolme ulottuvuutta (Vuoristo 1984): lähdeviestin eksistenssi, koskemattomuus ja soveltuvuus. *Eksistenssi* viittaa siihen, onko lähdeviesti laadittu juuri tai pelkätään kohdeviestintää varten ja jatkaako se olemassaoloaan kohdeviestin tai -viestien rinnalla, vai onko se ollut jo olemassa kohdeviestinnästä erillään. Lähdeviestin eksistenssiin läheisesti liittyvää *koskemattomuutta* eli sitä, millä ehdoilla ja millä tavoin lähdeviestiä saadaan käsitellä, Vuoristo piti suhteellisena asiantilana, mutta katsoi lähdeviestin käsittelyn rajojen huomioon ottamisen yhtä kaikki tärkeäksi (mukaan lukien tekijänoikeudet). Lähdeviestin *soveltuvuus* viittaa siihen, missä määrin lähdeviestin voidaan olettaa palvelevan kohdeviestintää. Tätäkin ulottuvuutta voidaan arvioida erityisesti siitä

¹⁰ Mallin kuvaus jää artikkelissa väistämättä yleisluontoiseksi, joten siihen ja sen sovellusmahdollisuuksiin voi perehtyä lähemmin mainituista lähteistä.

näkökulmasta, millaiseksi oletetaan vastaanottokulttuurin ja vastaanottajien suhde lähdeviestin *aihekultuuriin*, *viestintäkulttuuriin* ja *laadintakulttuuriin*, joka viittaa lähdeviestin toimeksiantajan tai laatijan omiin viestintäkäytänteisiin (esimerkiksi tyylioppaisiin) (Vuoristo 1993–2001: 71–74). Soveltuvuuden analyysistä hän systematisoi lisänäkökohdilla (Vuoristo 1993–2001: 71–87, 185), joita ei kuitenkaan voida esitellä tässä.

Kuvio 2. Lähde- ja kohdeviestin suhde (Vuoristo 1982; kuvio jäljennetty luentomonisteesta)

Lisäksi Vuoristo (1982) erittelee kohdeviestin toimivuutta niin suhteessa lähdeviestiin ja sen toimivuuteen kuin kohdeviestintäänkin kuviossa 2. *Perustoimivuus* tarkoittaa lähde- ja kohdeviestille määriteltävissä olevaa yhteistä toimivuutta tai perusvastaavuutta, jossa *vastaavuus* viittaa ensisijaisesti funktionaaliseen eikä välttämättä aina lainkaan merkitysten vastaavuuteen (ks. esim. Konttinen & Vuorinen 1986). Vuoriston (1982) mukaan "[k]äännösvastaavuus on kääntämisprosessissa syntyvä, käännösviestin (kohdeviestin) toimivuuteen sisältyvä, osittain objektiivisten viestinnällisten ehtojen säätelemä, osittain toimeksiannolla luotu, kääntäjistä riippuvainen suhde lähdeviestin toimivuuteen." *Lisätoimivuus* viittaa puolestaan kaikkeen siihen, mikä ohjautuu kohdeviestinnästä ja -toiminnasta ja minkä ei voida katsoa olevan peräisin lähdeviestistä ainakaan sellaisenaan. Perustoimivuus ja lisätoimivuus koskevat kaikkia lähdeviestin ja kohdeviestin suhteita, mutta näiden toimivuuksien laatu ja niiden suhteelliset osuudet vaihtelevat ja sijoittuvat myös toimivuuden tasoille tapauskohtaisesti. Vuoriston (1993–2001: 122) ajatus viestin alisteisuudesta käyttöyhteydelleen ei tarkoittanut sitä, että kaikkien käännösviestien toimivuus olisi pelkästään kohdeviestinnän tavoitteista ja ehdoista juontuvaa, vaan hän erotteli myös tässä erilaisia painotuksia. Kun käännösviestin ohjautuvuutta tarkastellaan kattavasti toimivuuden eri tasoilla molempien viestintätilanteiden ja kaikkien toimijoiden näkökulmasta ja siihen yhdistetään lähdeviestin statuksen arvioiminen, tämä rajaa ja suhteellistaa käännösviestin toimeksiantajan (mieli)valtaa ja avaa näkökulman myös käännöstoiminnan, -viestinnän ja kääntämisen eettiselle tarkastelulle.

4 Lopuksi

Monet edellä kuvatuista Atso Vuoriston kääntämiseen liittyvistä näkökulmista ovat kenties nykypäivän valossa sellaisinaan yleisesti tuttuja ja jopa tunnustettuja. Aikaansa nähden hänen ajattelunsa on ollut kuitenkin uraauurtavaa. Moni käsitesepän pajassa mukana ollut käännösalan ammattilainen, opettaja ja tutkija on ammentanut hänen ajattelustaan ja välittää sitä edelleen myös alan uusille tulokkaille. Kokoavassa sekä-että-lähestymistavassaan Vuoriston voi sanoa olevan yhä ajankohtainen: hän tarjoaa systemaattisen, moninäkökulmaisen ja kokonaisuudesta osiin etenevän mutta samalla vuoro-vaikutuksellisen teoreettisen viitekehyksen sekä käsitteellisiä välineitä käännösviestinnän ja kääntämisen tarkasteluun. Käännösviestintä-käsite ja toimivuuden tasot -analyysimalli ovat tästä hyvä esimerkki. Vuoriston ajattelun kaltaisilla, kokonaisuudesta osiin etenevillä katsantotavoilla voisi olla annettavaa esimerkiksi tekoälytyökalujen kestävään kehittämiseen ja soveltamiseen. Toimivuuden tasoilla voitaisiin esimerkiksi arvioida systemaattisesti, milloin, mihin tarkoitukseen, millä tavoin ja kenen päätöksestä tekoäly voisi olla tarkoituksenmukaista käyttää kulloinkin. Kiinnostavaa olisi myös vertailla Vuoriston ja yhtäältä muiden funktionaalisten teoretikkojen, etenkin Holz-Mänttärin, ajattelua ja toisaalta kompleksisuusteoreettisia lähestymistapoja tarkemmin toisiinsa.

Lähdeluettelo

Tutkimusaineisto

Vuoristo, Atso 1982. *Johdatus kääntäjän ja tulkin opintoihin ja ammattiin*. Julkaisemattomat luentokalvot ja monisteet. Monikielisen käännösviestinnän arkisto, Turun yliopisto.

Vuoristo, Atso 1983. *Johdatus kääntämisen perusteisiin*. Julkaisemattomat luentokalvot ja monisteet. Monikielisen käännösviestinnän arkisto, Turun yliopisto.

Vuoristo, Atso 1984. *Toimeksiantojen käsittely*. Julkaisemattomat luentokalvot ja monisteet. Monikielisen käännösviestinnän arkisto, Turun yliopisto.

Vuoristo, Atso 1993–2001. *KV-kirja*. Julkaisematon keskeneräinen käsikirjoitus ja sisällysluettelo. Monikielisen käännösviestinnän arkisto, Turun yliopisto.

Kirjallisuuslähteet

Catford, John C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics*. London: Oxford University Press.

Gambier, Yves (toim.) 1986. *Trans*. Turku: Kääntäjänkoulutuslaitos, Turun yliopisto.

Gambier, Yves & Olli Philippe Lautenbacher 2024. Text and Context Revisited within a Multi-modal Framework: Introduction. *Babel* 70:1/2, 1–16. <https://doi.org/10.1075/babel.00368.gam>

Gummerus, Eivor 1993. *Kääntäminen käänösviestinnän esitieteellisessä diskurssissa: eli miten kääntäminen on määritelty suomalaisissa aikakauslehtiartikkeleissa 1901–1986*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.

Haapala, Satu 1994. *Toimeksiantajan rooli käännöstoiminnassa: toimeksiantajan ja kääntäjien näkökulmien vertailua*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.

Hietanen, Kaarina 2005. *Virallinen kääntäjä paljon vartijana: ammattitoiminnan ja auktorisointimenettelyn yhteensovittamisen haaste*. Acta Universitatis Tamperensis 1109. Tampere: Tampereen yliopistopaino. <https://urn.fi/urn:isbn:951-44-6436-2>

Hietanen, Kaarina 2009. Atso Vuoristo in memoriam 12.3.1929–26.7.2009. *Kääntäjä-Översättaren* 2009:8, 6.

Holopainen, Tiina 2010. *AV-tekstityksen tehtävistä ja ominaisuuksista ohjautuvuuden ja toimivuuden näkökulmasta*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201101071029>

Holopainen, Tiina (tulossa). The Concept of Source Text in Audiovisual Translation Studies: Unexplored Implications of the Initial Point of View. *Meta*.

Holz-Mänttari, Justa 1984. *Translatorisches Handeln: Theorie und Methode*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

Huotari, Léa, Minna Hjort & Outi Veivo 2023. Piilokääntäjät esiin: paraprofessionaalinen kääntäminen suomalaisessa työelämässä. *MikaEL* 16, 25–42. <https://doi.org/10.61200/mikael.129198>

Hönig, Hans G. & Paul Kussmaul 1982. *Strategie der Übersetzung: Ein Lehr- und Arbeitsbuch*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Kaindl, Klaus 2020. A Theoretical Framework for a Multimodal Conception of Translation. Teoksessa: Monica Boria, Ángeles Carreres, Maria Noriega-Sánchez & Marcus Thomalin (toim.) *Translation and Multimodality: Beyond Words*. London: Routledge, 49–70. <https://doi.org/10.4324/9780429341557>

Kieli käytössä 1990 = Käänösviestintä. *Kielikello* 1990/4. Saatavissa: <https://kielikello.fi/kaannosviestinta/> [viitattu 17.5.2024].

Konttinen, Kalle & Erkkä Vuorinen 1986. On Defining Translation. Teoksessa: Yves Gambier (toim.) *Trans*. Turku: Turun yliopisto, 16–31.

Koskinen, Johannes 2001. *Hans J. Vermeerin ja Justa Holz-Mänttärin käännösteorioiden paradigmaattisuus*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:uta-1-9367>

Kuusi, Päivi, Tuija Kinnunen, Simo Määttä & Svetlana Probirskaja 2024. Kääntämistietoisuus koronakäännöksiä koskevissa laatuksityksissä. *MikaEL* 17:1, 73–88. <https://doi.org/10.61200/mikael.136660>

Laakso, Wilhelmiina 2023. *Audiovisuaalisen käännöksen jälkieditointi toimivuuden näkökulmasta*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2023052347133>

- Laiho, Leena 2021. *The Ontological Peculiarity of a Literary Translation*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-6953-2>
- Marais, Kobus & Reine Meylaerts (toim.) 2019. *Complexity Thinking in Translation Studies: Methodological Considerations*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203702017>
- Munday, Jeremy 2016. *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315691862>
- Newmark, Peter 1981. *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon Press.
- Prunč, Erich 1997. Translationskultur (Versuch einer konstruktiven Kritik des translatorischen Handelns). *TEXTconTEXT* 11:2, 99–127.
- Reiss, Katharina & Hans J. Vermeer 1984. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Niemayer.
- Suojanen, Tytti, Kaisa Koskinen & Tiina Tuominen 2012. *Käyttäjakeskeinen kääntäminen*. Tampere: Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-8839-9>
- Vermeer, Hans J. 1989. *Skopos und Translationsauftrag*. Heidelberg: Universität Heidelberg.
- Vienne, Jean 1994. Toward a Pedagogy of ‘Translation in Situation’. *Perspectives* 2:1, 51–59. <https://doi.org/10.1080/0907676X.1994.9961222>
- Vuorinen, Erkki 1993. Käännösviestintä haltuun: Atso Vuoriston haastattelu. *Kääntäjä/Översättaren* 1993:10, 4–5.
- Wolf, Michaela (toim.) 2006. *Übersetzen – translating – traduire: Towards a “Social Turn”?* Vienna: Lit-Verlag.

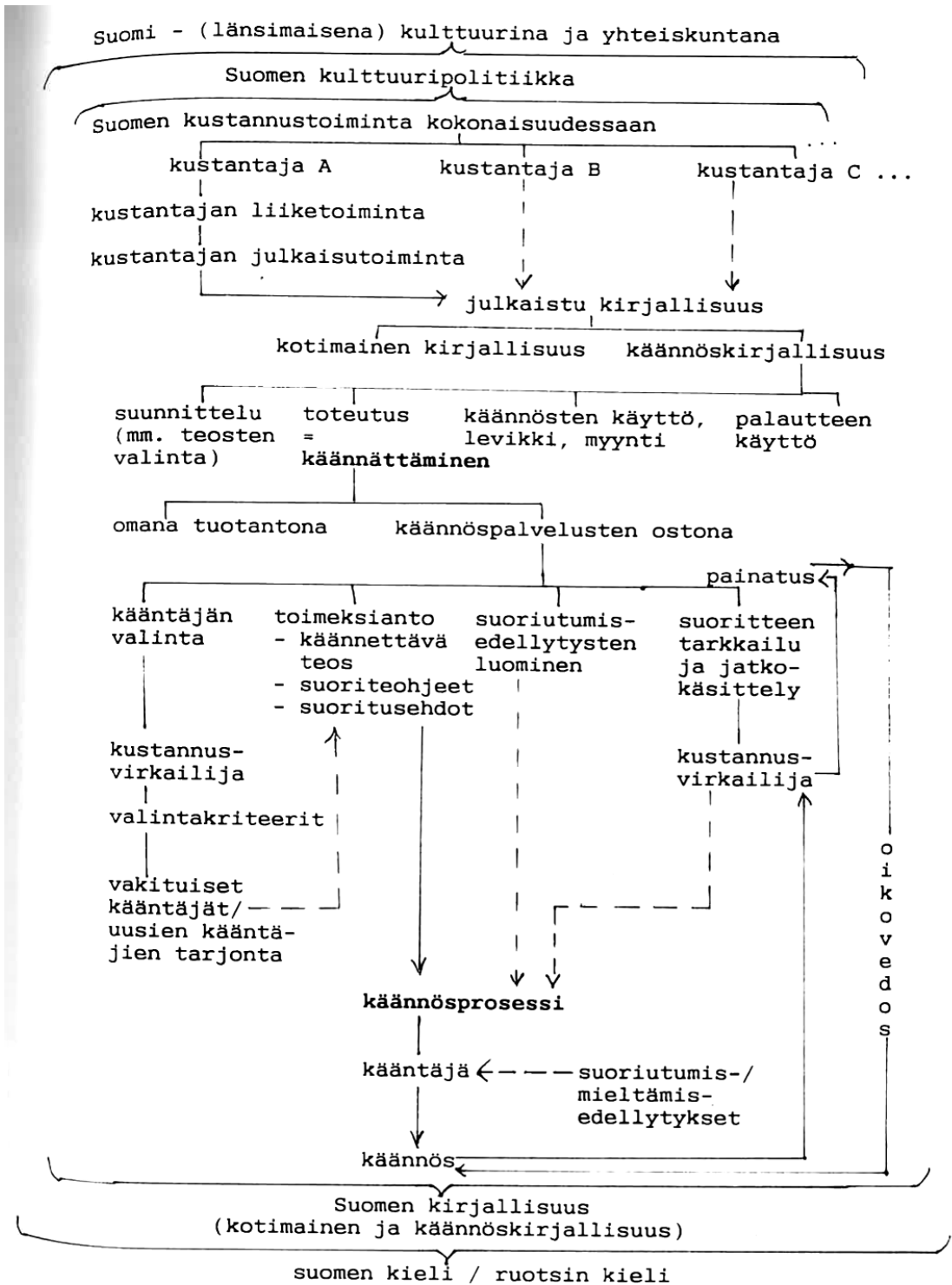
Kirjoittaja

Tiina Holopainen toimii Turun yliopistossa monikielisen käännösviestinnän yliopisto-opettajana erikoisalanaan audiovisuaalinen kääntäminen sekä käännösviestinnän opintoihin sisältyvät työelämäkurssit. Hän tekee väitöskirjaa audiovisuaalisen kääntämisen ohjautuvuudesta toimivuuden käsitteen näkökulmasta.

Sähköposti: [tiina.holopainen\(at\)utu.fi](mailto:tiina.holopainen(at)utu.fi)

Liite 1. Toimintahierarkia – kaunokirjallisuuden kääntäminen osana Suomen kulttuuripolitiikkaa ja kustannustoimintaa (Gummerus 1993: 81)

(Vuoristo 1987)

Liite 2. Toimivuuden tasot – esimerkkisovellus (Vuoristo 1983/Holopainen 2010)

Alla olevia kysymyksiä voi soveltaa mihin tahansa kieltä sisältävien viestien laatimiseen, myös kääntämiseen. Kysymykset eivät ole tyhjentyviä, vaan kääntäjä käyttää käännösviestinnällistä asiantuntemustaan ja ottaa huomioon kussakin toimeksiannossa ja viestintätilanteessa mahdolliset muut aiheelliset näkökohdat.

Viestin lähettäjä/käyttäjä haluaa, että viesti toimii tietyllä tavalla: hänellä on TOIMIVUUSTAVOITTEITA.

TOIMIVUUSEHDOT:

- lähettämisen- ja vastaanottamistilanne (aika, paikka, olosuhteet)
- lähettäjän ja vastaanottajan ajattelun ja mieltämisen erot; mahdollisuus vaikuttaa vastaanottajan mieltämisedellytyksiin viestin puitteissa
- muut tehtävään liittyvät suoriteohjeet: viestintätarkoitus ja vastaanottajien tiedonintressi; tavoiteltava laatutaso; tekstin asettelu; tarvitaanko esim. auktorisoitu käännös tms. (käykö ilmi toimeksiannosta tai lähtötekstistä? tarvittaessa tehtävä tarkentavia lisäselvityksiä)
- suorite-ehdot: toimitusaika ja palkkioperuste ja/tai palkkio

Tavoitteet ja ehdot määräävät TOIMIVUUSOMINAISUUKSIA.

TOIMIVUUS määritellään välittyneen **sanoman vaikutukseksi** toiminnan **tavoitteiden** ja **tarkoitettun tehtävän** suuntaisesti” (Vuoristo 1983).

→ Koska toimivuus toteutuu vasta kohdeviestin käytössä, kohdeviestin **toimivuustavoitteita t. -ominaisuuksia** pyritään täsmentämään toimeksianto- ja viestintätehtäväänalyysin perusteella.

Kohdeviestin tavoiteltuja toimivuusominaisuuksia määritellessään kääntäjä arvioi myös **lähdeviestin statusta** kolmelta eri kannalta:

- eksistenssi: käytetäänkö lähdeviestiä lähtökielisessä viestinnässä, vai onko se laadittu vain kohdeviestintää varten? → suhde kohdeviestiin
- koskemattomuus (esim. tekijänoikeudet → mahd. toimenpiteet)
- soveltuvuus kohdeviestintään

TOIMIVUUSTAVOITTEET tai -OMINAISUUDET ERI TASOILLA

1. SOSIOKULTTUURINEN T.

- Onko ao. aiheeseen ja viestinnökseen liittyviä sosiokulttuurieroja? Jos on, millaisia ja miten niihin tulisi suhtautua ao. viestintätehtävässä?
Esim. institutionaalisia eroja, aihekulttuurin eroja, asenne-eroja tms.
 - **Onko lähtökulttuurin piirteitä tarkoitus välittää? Jos on, missä määrin?**
Toisin sanoen missä määrin vieraannutetaan ja missä määrin voidaan kotouttaa? Tämä määräytyy **kohdeviestille asetetuista viestintätarkoituksista, vastaanottajan mieltämisedellytyksistä ja tiedonintressistä** (ks. toiminnalliset ja viestinnälliset toimivuustavoitteet alla) sekä **lähdeviestin statuksesta**.
- Toimiiko laadittu käänös kohdekulttuuriympäristössä adekvaatisti viestin, viestinnän ja toiminnan tasolla?

2. TOIMINNALLINEN T.

- Mihin ja kenen, keiden **toimintaan** ja sen päämääriin ja tarkoituksiin viesti liittyy?
- Millaisen **mielikuvan** käänöksen tulisi luoda lähdekielisen viestin laatijasta/kääntäjästä?
- Pysyykö viestin **tekstilaji toimeksiannossa** ”samana”?
- Lähdeviestin ja kohdeviestin **vastaanottajien vertailu** (asiantuntemus, ikärakenne tms.)
→ mitä merkitystä kohdeviestin **viestintätehtävälle**? Muuttuuko lähdeviestin viestintätehtävään nähden vai ei?
- Mikä merkitys mahdollisilla eroilla ja muutoksilla käänöksen laatimiselle?

3. VIESTINNÄLLINEN T.

- viesti- ja viestinympäristö
- tekstilaji/t
- toimivuus suhteessa lähiviesteihin (esim. muihin kohdekielisiin, samaa tuotetta käsitteleviin viesteihin)
- ao. viestinnän, viestimen, tekstilajin normit ja konventiot, myös tyylinormit
- viestintätehtävät: esim. informatiivisuus, tietyn imagon ylläpitäminen, jne.

4. VIESTILLINEN T.

- eri viestiainesten sijoittelu ja asetelu; optinen ja visuaalinen toimivuus (viestinne)
- sanoman tulkittavuus, luettavuus, tyylin sopivuus ko. viestiin yms.; tulkinta voi olla tarkoitettunlainen, muttei muotoiltu optimaalisesti (viestinnös)
- viestiainesten keskinäinen yhteensopivuus ja tulkittavuus yhdessä (viestinnös)
- tulkinnan tarkoituksenmukaisuus (sanoma)

5. TEKSTILLINEN T.

- toimivuus tekstinä
- käykö tekstistä ja virkkeistä esiin niiden tarkoitus?
- tekstitemaattinen eteneminen (isotopiat)
- koherenssi eli sisällöllinen johdonmukaisuus
- koheesio eli lauseiden ja virkkeiden sidoksisuus toisiinsa
- virkkeiden informaatorakenne – onko kohdekielelle ominainen?
- teema-reema-suhteet – uuden ja tutun asian suhteutuminen predikaattiin
- fokusointi eli painotus jne.
- ilmausten vaihtelu

6. KIELELLINEN TOIMIVUUS

- kielennöksen sidoksisuus kielen järjestelmään
- ilmaisun oikeakielisyys, luontevuus; kielenhuololliset aspektit – millaisia kielellisiä ominaisuuksia kohdeviestiltä tarvitaan? (tarkoitukset, vaatimukset, odotukset)
- kielen käytön muuttumisen kriteerit

MITEN TIIVISTÄISIT KÄÄNTÄJÄN TEHTÄVÄN KO. TOIMEKSIANNOSSA?